

Др Срђан Шаркић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду

МАИСТОРИЈЕ, СОКАЛНИЦИ И СЕОСКИ ПОПОВИ¹

Сажетак: У раду се расправља о правном положају три категорије становништва средњовековне Србије, које су, поред меропаха, Влаха и отрока, спадале у такозване себре (зависно сеоско становништво). То су сеоске занатлије, најчешће називани маисторије, поимом доста заонежан сталеж кога извори називају сокалници и део сеоских попова. Анализирајући податке из преосталих правних сиоменика, аутор покушава да разјасни неке контроверзе везане за правни положај занатлија, сокалника и сеоских попова.

Кључне речи: Сеоске занатлије, маисторије, сокалници, сеоски попови, повеље, Душанов законик.

Према мање-више усвојеном мишљењу готово свих истраживача средњовековног српског права, у средњовековној Србији у сталеж *себара* - зависног сеоског становништва спадали су *мероиси* (зависни сељаци), *Власи* (зависни сточари), *отироци* (нека врста робова), *маисторије* (зависне занатлије), *сокалници* (сталеж нејасних права и обавеза) и једна група сеоских попова. Како сам о правном положају меропаха, Влаха и отрока већ писао у претходним бројевима *Зборника*,² текст који следи представља логички наставак

¹ Рад је посвећен пројекту „Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (Србија и ЕУ“, који се финансира средствима Правног факултета у Новом Саду.

² Видети *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* XLIV/2, стр. 23-36 и XLIV/3, стр. 37-51 (2010).

Маисторије

Повеља краља Милутина манастиру Светог Стефана у Бањској (издата између 1313. и 1318. године) као и повеља његовог сина Стефана Дечанског манастиру Дечани (издата око 1330), нам сведоче да су на властелинствима ова два манастира живеле различите врсте занатлија. То су били ковачи, златари, седлари, шавци (кројачи), дрводеље, стругари, кожари, грнчари и зидари. Али све ове *маисторије*, имали су исте обавезе као и *сокалници*, категорија становништва чији правни статус није довољно јасан, што је недвосмислено речено у тексту *Светиосџефанске њовеље*: **А ковачиє оуроч'нии, и древодеље, и шьв'ци, и стрьгоуниє, и седлариє, и грън'чариє, и зьд'ци, и златариє вси да орю и косє како и сокал'ници.**³ Сличну одредбу садржи и *Дечанска хрисовуља*: **Ковачиє и златариє и седлариє и шьв'ци и в'си маисториє да работаю іако и сокал'ници...**⁴ У следећем поглављу иста повеља додаје: **А сєно да косє іако и мероп'си тако и сокал'ници и вс'и маисториє.**⁵

Наведени подаци из извора нам показују да су у средњовековној Србији живеле различите категорије занатлија, али не као аутономан, слободан сталеж, већ као зависно становништво блиско меропсима (зависним сељацима). Поред својих занатлијских обавеза они су морали да извршавају још неке феудалне дужности. На Дечанском властелинству, на пример, морали су да ору један мат⁶ пшенице, мат овса, мат проса и виноград да секу један мат.⁷

Изгледа да до средине XIV века у Србији није постојала велика потреба за занатлијама, јер *Светиосџефанска њовеља* наређује: **Оу коієсмь любо сєле кои любо маисторь, ако имє имати много сыновь, ієдињь оть нихь на отчине мєсте да остає, а инии да соу работ'ници.**⁸ Дакле, само један од занатлијиних синова је могао да настави очев посао, док су сви остали постајали *рабойници* (*меройси*, зависни сељаци). Та чињеница потврђује да су пољопривредни радници били много траженији и потребнији. Али, изгледа да су се прилике у другој половини XIV века промениле јер извори спомињу читава занатлијска села која су радила за потребе двора и племства. У једној повељи цара Уроша челнику Муси из 1363. го-

³ С. Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, Београд 1912, стр. 628, LXXV (у даљем тексту *Зак. сјом.*).

⁴ *Зак. сјом.*, стр. 650, XXV.

⁵ *Зак. сјом.*, стр. 650, XXVI.

⁶ Један мат износи 939,18 квадратних метара. Детаљније о томе видети С. Ћирковић, *Мере у средњовековној српској држави, Мере на њилу Србије кроз векове*, Београд 1974, стр. 41-64 = *Рабойници, војници, духовници*, Београд 1997, стр. 135-161.

⁷ *Зак. сјом.*, стр. 650, XXIV.

⁸ *Зак. сјом.*, стр. 627, LXVI.

дине, помињу се тринаест села која су се бавила различитим занатима: једно коњушко село, два ловачка, два станичка (коморцијска), два мађерска (куварска), четири постелштакча (који су ткали платно за царев двор и снабдевали царску ризницу рубљем и оделом), и једно златарско село.⁹ У својој знаменитој расправи о српском селу, Стојан Новаковић је између осталог, записао: „Имена села по занатима, као Колари, Седлари, Тулари, Штитари, Кожуари, Ковачи, Златари (у срезу козничком под Копаноником), Каменари, Грнчари, Лончари, Коритник, Корићани, Стапари, Чешљари, Стрелари (на истом крају) ништа друго нису него такође један знак ових насеља, која су од давнашњих времена била настањена по појединим крајевима, бавећи се својим занатом и својом вештином.“¹⁰

Сокалници

Поред зависних занатлија пет повеља српских владара и Душанов законик помињу такозване *сокалнике*, категорију становништва чији правни статус није баш сасвим јасан. Испитивање правних споменика показује нам да су феудалне обавезе сокалника биле сличне обавезама меропха, али квантитативно мање. Повеља краља Владислава манастиру Свете Богородице Бистричке (око 1234) наређује да *сокалник* мора да оре упола мање од меропха, али треба да коси сено и даје *оброк* (обезбеђивање хране краљевим достојанственицима)¹¹ исто као и *мероџах*. Сличне одредбе садрже и *Светиоситефанска* и *Дечанска* хрисовуља.¹² Да је сокалник стојао нешто више на друштвеној лествици од меропха, јасно сведочи повеља краља Милутина манастиру Светог Ђорђа (Георгија Горга) на Серави код Скопља (често називана и *Скојска повеља* од 1299-1300): синови сеоских попова који се не описмене, неће бити враћени у сталеж меропха, већ сокалника (**И поповсци синове кои книгоу не изуче, да соу сокалници а да се не померопше**).¹³ Неки правни споменици нас обавештавају да су *сокалници* морали да дају пратњу манастирским достојанственицима. Већ поменута повеља краља Владислава манастиру Свете Богородице Бистричке заповеда да *сокалник* мора да крене на пут, јашући коња (вероватно у нечијој пратњи), када му то заповеди игуман (**поуџь да тера и съ ко-**

⁹ А. Соловјев, *Једна српска жуџа за време царсџтва*, *Гласник Скојској научној друштва* III (1927), стр. 25-42.

¹⁰ С. Новаковић, *Село* (са допунама С. Ђирковића), Београд 1965, стр. 61.

¹¹ Детаљно о *оброку* расправља М. Благојевић, *Оброк и џиселица*, *Истџоријски часоџис*, књ. XVIII (1971), стр. 165-188.

¹² *Зак. сџом.*, стр. 590, VI: **Сокалникъ да оре поль дроуге м’ти всаке ралише. Сено да коси съ меропхомъ једнако... И кџги приходи краалъ или властелинь, или гостъ, да приплака оу оброкъ како и меропхъ.** Видети и стр. 625, XLV; 628, LXXXI, 650, XXVI.

¹³ *Зак. сџом.*, стр. 620, LXX.

нсмъ колико вели старен).¹⁴ Према подацима *Светџосџефанске хрисовуље* сокалников син, када се ожени и ако задобије поверење игумана и братије, добиће на коришћење коња (**А сокалничики... нъ кади на женитвоу поиде, ако боуде достоинъ, игоумень з'говоривъ се съ братиами да моу даде коњъ**). Са коњима који су им били на располагању сокалници су морали да тегле једном годишње жито и вино, по наређењу игумана (**Сокал'ници да доносе оу годишти товаръ жита и товаръ вина откоудоу имъ рече игоумень**). Када путују заједно са игуманом или калуђерима, ради неких црквених послова, сокалници ће се хранити о трошку манастира; али, када путују сами, храниће се „својим брашноом“ (**Сокал'никъ кџда съ игоуменомъ или съ калоугџеромъ камо гредџ на црџков'ни посель, да се црџков'нымъ хрании, а кџди самъ гредџ, своје браш'но да носии**). Поред тога сокалници су морали да помажу приликом шивења за потреба краља и цркве (**Сокал'ници да помагаю шити црџкве и трапезџ и кралџевехъ полать**).¹⁵ Најзад, члан 107 Душановог законика помиње сокалника као судијиног чиновника (можда извршитеља пресуда): *Кџо се најде оџбив судијина сокалника или љрисџава, да се љлени и да му се узме все шџо има*.¹⁶

Ко су заправо били сокалници, не постоји сагласност међу истраживачима средњовековног српског права. Ђуро Даничић у свом *Рјечнику из књижевних сџарина срџских* је изнео мишљење да је сокалник нека врста колона који је дужан да плаћа данак који се назива *соћ* (*colonus qui tributum соћ dictum pendere tenebatur, срл. socatannus*). Уз његово мишљење пристало је још неколико аутора, а може се наћи и у неким речницима.¹⁷ Према тумачењу Стојана Новаковића реч сокалник изведена је од израза *сокалница*, што значи *кухиња*, и у том значењу реч се среће у српском преводу *Синџајме Маџије Власџара*. Дакле, сокалник би према овом тумачењу био кувар или хлебар или можда зидар који се користио за подизање огњишта.¹⁸ У посебној расправи посвећеној сокалницима, Борислав Радој-

¹⁴ *Зак. сџом.*, стр. 590, VI.

¹⁵ *Зак. сџом.*, стр. 626, LIX; 628, LXXXI; 626, LIII; 627, LX.

¹⁶ С. Новаковић, *Законик Сџефана Душана, цара срџског*, Београд 1898 (репринт 2004), стр. 82 и 211 (у даљем тексту *Законик*).

¹⁷ Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сџарина срџских*, књига III, Београд 1864, стр. 134; F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1856, p. 868; B. Petranović, *O ropstvu po srpskim spomenicima i statutima primorskih dalmatinskih gradova*, Rad XVI (1874), str. 62–63; *Rječnik Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, tom XV*, Zagreb 1956, str. 887; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, uredili akademici M. Dea-nović i Lj. Jonke, priredio za tisak V. Putanec, knjiga treća*, Zagreb 1973, str. 302.

¹⁸ С. Новаковић, *Законик*, стр. 211 и „Соће“ и „сокалник“ у *средњовековној Србији, Годишњица Николе Чуџића*, XXVI (1907), стр. 118–128. Већина научника сматра да су сокалници били кувари, пекари или занатлије уопште, са неким додатним феудалним обаве-

ковић је настојао да докаже везу између сокалника и *сокнице* - складишта за смештај житног десетка (соћа). Према његовом мишљењу, највећи број сокалника били су нижи чиновници (неки су били и судски извршни органи), чији је задатак био да убирају житни порез – *соће*, те да га даље транспортују до *сокнице* (складишта), којом су и руковали.¹⁹ Прецизном језичком анализом Александар Соловјев је установио да је реч *сокалник* у тесној вези са изразима *сокалница* и *сокал*, али не и са терминима *сок* и *соће*. Он је указао на чињеницу да је српски преводилац *Синџић* *Матије Властџара* грчку реч *ἑστία* = ватра, огњиште превео са *сокалница*. Према његовом мишљењу сокалници су ослобођеници, полуслободни људи, који се у време доношења Душановог законика нису много разликовали од меропаха и отрока.²⁰ Д. Јанковић сматра да су сокалници некадашњи робови, који су постали личне властееоске слуге, чији је основни задатак да буду кувари, али и да преносе робу, поправљају грађевине и слично.²¹ Према последњем тумачењу Луја Маргетића сокалници су били меропси са елегантнијим и „отменијим“ дужностима, везаним за чињеницу да су поседовали коње. Стога разлога они су били потпуно или делимично изузети од неких

зама. Видети V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908 – 1922 (reprint 1975), str. 1346; J. Герасимовић, *Сџаро српско право*, Београд 1925, стр. 88; Т. Тарановски, *Историја српског права у немањинској држави, I део, Историја државног права*, Београд 1931, стр. 57 = *Класици југословенског права, књиџа 12*, Београд 1996, стр. 91; М. Динић, *Сокалници, Прилози за књижевности, језик, историју и фолклор* 28 (1962), стр. 149-157; В. Мошин, *Сџоменици за средновековнаџа и џоновнаџа историја на Македонија, књиџа I*, Скопје 1975, стр. 235-236.

¹⁹ Б. Радојковић, *О сокалницима, расџарава из социјалних односа у сџарој српској држави средњег века, Српска Краљевска Академија, џосебна издања, књиџа СХХ, друшџвени и историјски списи, књиџа 48*, Београд 1937. Аутор се на исто питање вратио још два пута у посебним расправама: *Још неколико речи о сокалницима*, Београд 1941, и *Нова џумачења неких чланова Законика Сџефана Душана, Пронијари и сокалници*, Београд 1965. Слично мишљење заступају и М. Полићевић, *Усџројсџиво џравосуђа у сџарој српској држави у XI-II и XIV веку, Архив за џравне и друшџвене науке, ХХIII* (1923), стр. 273; М. Dolenc, *Dušanov zakonik*, Ljubljana 1925, str. 74, 83, и Р. Грујић, *Власџелинсџиво Свеџџа Ђорђа код Скоџља, Гласник скојског научног друшџва, I* (1925), стр. 67-68.

²⁰ А. Соловјев, *Сокалници и оџроци у џоредно-историјској свеџлосџи, Гласник скојског научног друшџва, XIX* (1938), стр. 103-132. Настојећи да побије етимологију коју је изнео А. Соловјев, L. Margetić, *Bilješke o meropsima, sokalnicima i otrocima, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu XXXV*, 1-3 (1991), str. 104, је нагласио да се грчка реч *ἑστία* у *Номоканону Свеџџа Саве* преводи са *џоварница*. М. Динић, нав. дело, нап. 44, је сматрао да дужности сокалника не треба увек доводити у везу са етимологијом саме речи. Таквом схватању супротставља се Б. Радојковић; његово је мишљење да се разјашњење проблема сокалника не може постићи без исправног тумачења порекла самог израза (*Нова џумачења*, стр. 37).

²¹ Д. Јанковић, *Историја државе и џрава феудалне Србије (XII – XV век)*, Београд 1957, стр. 36-37.

феудалних обавеза. Маргетић налази да је правни положај сокалника врло сличан статусу такозваних *аримана*, који се спомињу у области истарског града Пореча, и *кнаја*, познатих из докумената градова Бакра, Брибира и Новог у Винодолској жупи (данас у Хрватској).²²

Сеоски попови

Ниже, сеоско свештенство представљало је релативно бројан и хетероген staleж, који је само делимично спадао у себре. Њихов фактички положај, врло вероватно се мало разликовао од меропашког.²³

Душанов законик прави јасну разлику између три групе сеоских попова: 1) попови баштиници; 2) попови који су добили од својих господара три њиве, и 3) попови који су добили од својих господара више од три њиве.

Правни и друштвени положај попова баштаника био је дефинисан чланом 31 Душановог законика, који почиње речима: *И њојове башџини да си имају своју земљу башџину и да су свободни...*²⁴ Текст члана 31 јасно сведочи да је поповима било дозвољено да поседују земљу, као и да је остављају својим наследницима. Њихово својинско правно овлашћење била је баштина (пуно право својине). Повеље, проглашене пре Душановог законика, помињу сеоске попове који су поседовали чак и нека мања села. Светостефанска хрисовуља, на пример, помиње неког попа Церовца, који је био власник села Војтешина и сеоске цркве; поп Бранко је поседовао село Подрима, а поп Срђ је био власник неког села на реци Ибру.²⁵

Правни положај преостале две категорије сеоских попова био је регулисан другим делом члана 31 Душановог законика који гласи: *... а уни њојове који не имају башџине, да им се даде њри њиве законийте, и да јесџ њојовска кайа*²⁶ *свободна; ако ли веће узме, оџ џе-зи земље да работџа црквџа њо закону.*²⁷ Дакле, у случају да поп нема имања (земљу), даће му се

²² L. Margetić, nav. delo, str. 102-108. Видети од истог аутора и расправу *Knapi frankopanskih (i zrninskih) primorskih posjeda, Starine 58* (1980), str. 177-191. Видети и одредницу Сокалник (Ђ. Бубало), у *Лексикон српској средњеј века, њприредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић*, Београд 1999, стр. 680-682.

²³ О сеоским поповима видети: В. Марковић, *Православно монашџтво и манастџири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920; Р. Грујић, *Средњовековно српско њпарохијско свешџенсџтво*, Скопље 1923, и *Лична власџелинсџтва српских црквених њредсџавника у XIV и XV веку, Гласник Скойској научној орушџџва*, XIII (1934), стр. 53-64.

²⁴ Новаковић, *Законик*, стр. 29 и 164.

²⁵ *Зак. сџом.*, стр. 624, XXVI-XXXVIII.

²⁶ *Кайа* и *Глава* су изрази које средњовековно српско право користи да би означило физичка лица. Детаљније о томе видети S. Šarkić, *Natural Persons (Individuals) and Legal Persons (Entities) in Serbian Medieval Law, Зборник радова Визанџилошкој инсџџџџџџа*, 45 (2008), стр. 223-229.

²⁷ Новаковић, *Законик*, стр. 29 и 164.

три њиве на коришћење, што се сматрало довољним за задовољење егзистенцијалних потреба. Ти попови били су такође изузети од феудалних работа, али су морали да плаћају општеобавезни порез – *соће*. Али, поповима који су вероватно имали многољудније породице, три њиве нису биле довољне за задовољење основних животних потреба, па су они од својих феудалних господара добијали нешто више. За тај вишак, морали су према Законику, да извршавају феудалне обавезе (*оѿѿ ѿе-зи земље да работѿа црквам ѿо закону*). Ове две групе попова нису смеле да напуштају своја феудална властелинства, што јасно каже члан 65 Душановог законика: *Поѿ који не има своѿа сѿѿаса²⁸ да му се даде ѿри њиве законѿѿе. И ѿоѿ, који је ѿоде, оѿѿ своѿа ѿосѿодара да не ѿреде никамо; ако ли ѿосѿодар не име храниѿѿи ѿо закону, да доѿде ка својему архијереју, и архијереј да рече оному-зи властѿелину да храни ѿоѿа ѿо закону, да ако он-зи ѿосѿодар не име чуѿѿи, да јесѿѿ ѿоѿ слободан куде му ѿоде. Ако ли буде ѿоѿ башѿѿиник, да ѿа несѿѿ вољан оѿѿѿнаѿѿи, ѿѿакмо да јесѿѿ слободан.*²⁹ Као што се јасно види, поп који нема свога имања, може да тражи од свога властелина три њиве за издржавање породице, али не сме да напусти феудални посед (везан је за земљу). Међутим, ако властелин одбије да му да три њиве, поп има право да се пожали свом духовном старешини (*архијереју* – вишем свештенику коме је непосредно потчињен). Архијереј је дужан да упозори властелина на његову обавезу, а ако се овај оглуши, поп постаје слободан и може да напусти властелинство (*да јесѿѿ ѿоѿ слободан куде му ѿоде*). Попа баштиника нико није смео да отера са његовог имања и он је био у потпуности слободан.

Сеоски попови су обично били изузети од феудалних обавеза које су по правилу имали меропси, што се јасно види из текста неколико повеља. Светостефанска хрисовуља, на пример, наређује да сено треба да косе меропси, сокалници и маисторије (занатлије), сви једнако, изузев попа (**в'си ѿд'нако...разве попа**). Иста повеља изузима попове од давања извесних количина меда, што је била обавеза осталих становника на властелинству (**Трѿн'ка пста презѿ лето, разве попа, всакомоу да се оузимаа**).³⁰ Повеља краља Милутина манастиру Грачаница (1321-1322) каже да попови нису имали обавезу да лове зечеве (**И да лове три дни заѿсе заманицомѿ разве поповѿ**).³¹ Сеоски попови су добијали од меропаха посебан доходак који се називао *бир духовни*. Према тексту повеље коју је цар Душан доделио манастиру Светих Арханђела Михајла и Гаврила код Призрена (1348),

²⁸ *Сѿѿас* значи имање. Реч је изведена од грчког *ατάσις*, што дословно значи *сѿѿајање, месѿѿо сѿѿајања, сѿѿајалиѿѿѿе*.

²⁹ Новаковић, *Законик*, стр. 53 и 185.

³⁰ *Зак. сѿѿом.*, стр. 625, XLV; 627, LXXI.

³¹ *Ibid.* 623, XXVIII.

*Srđan Šarkić, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Craftsmen (Maistorije), so-called *Sokalnici* and Parish Priests

Abstract

Serbian legal sources show us that in the mediaeval Serbia existed different kinds of craftsmen (blacksmiths, woodworkers, tailors, tanners, potters, saddlers, masons, goldsmiths), but not as a free class, rather as a dependent population, close to *meropsi* (villagers). Beside their handicraft's duties, they were obliged to exercise different services, but their obligations were lesser.

Five Serbian Charters and Dušan's Law Code mention so-called *sokalnici*, a class of people whose legal status has been the object of many discussions and hypotheses. The examination of legal documents shows that the feudal duties of so-called *sokalnici* were similar to that of villagers, but quantitatively lesser. According to the latest interpretation it seems that *sokalnici* were villagers who had some „more elegant and more honourable“ duties, connected with the possession of horses. That is the reason why they were completely or partially exempted from some services.

Lesser, parish priests, living in villages, were relatively numerous and heterogeneous class that in entirety did not belong to the commoners. However, the legal status of the majority of parish priests was close or identical to the commoners' and that is the reason why we are speaking of them in this paper. Dušan's Law Code makes clearly difference between three groups of parish priests: 1) priests with patrimonial lands (*popovi baštinici*), who were free; 2) priests who got from their masters three fields were exempted from the feudal services, but not from the tributes; 3) priests who got from their masters more than a three fields. They had to exercise the feudal duties *according to the law* on that exceeding land.

Key words: Craftsmen, so-called *sokalnici*, parish priests, commoners, villagers, charters, Dušan's Law Code, hereditary estate (*baština*).